

Grzegorz Płaza

 <https://orcid.org/0009-0009-1812-6844>

 18833@student.upjp2.edu.pl

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Między dokumentacją a pamięcią lokalną

Recenzja monografii: „«Dziwną opieką otoczył
Pan Bóg kościoły i kapłanów». Straty wojenne
Kościoła katolickiego na terenie dekanatu
oświęcimskiego w czasie II wojny światowej”,
red. Adrian Kędzierski, Sebastian Graniczkowski,
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2025

Problem strat wojennych poniesionych przez Polskę w czasie II wojny światowej pozostaje nadal jednym z najbardziej angażujących pól badań historycznych. Skala zniszczeń była ogromna, lecz problem ten nie ogranicza się wyłącznie do wymiaru materialnego i gospodarczego. Istotnym kierunkiem w poszerzeniu tego kontekstu są badania nad losem instytucji kościelnych, które w okresie okupacji niemieckiej doświadczyły zarówno bezpośrednich zniszczeń, jak i systematycznej grabieży oraz wielopozomowych represji. W tym kontekście badania nad stratami Kościoła katolickiego stanowią istotny element rekonstrukcji lokalnego doświadczenia

wojennego, który przez długi czas pozostawał niewidoczny bądź nie był wystarczająco intensywnie badany.

W ostatnich latach wyraźnie wzrosło zainteresowanie problematyką strat wojennych, zwłaszcza w ujęciu regionalnym. Badacze nie ograniczają się dziś do dokumentowania zniszczeń, lecz próbują rekonstruować mechanizmy funkcjonowania okupacyjnego aparatu władzy wobec społeczności lokalnych i instytucji religijnych. Na tym tle tom pod redakcją Adriana Kędzierskiego i Sebastiana Graniczkowskiego pt. *„Dziwną opieką otoczył Pan Bóg kościoły i kapłanów”. Straty wojenne Kościoła katolickiego na terenie dekanatu oświęcimskiego w czasie II wojny światowej* stanowi próbę kompleksowego ujęcia tak szerokiego problemu, jakim jest oszacowanie strat wojennych Kościoła katolickiego w perspektywie lokalnej, w tym przypadku ówczesnego dekanatu oświęcimskiego.

Tak szeroko zakrojone przedsięwzięcie badawcze mogło zostać zrealizowane jedynie dzięki współpracy przedstawicieli różnych instytucji naukowych. Publikacja jest efektem pracy badaczy związanych z Uniwersytetem Papieskim Jana Pawła II w Krakowie oraz przedstawicieli innych środowisk naukowych i archiwalnych (m.in. Archiwum Państwowego w Katowicach – Oddział w Bielsku-Białej oraz Towarzystwa Miłośników Bielan). Jej genezę oraz cele przedstawiono we wprowadzeniu autorstwa ks. prof. Bogdana Stanaszka (s. 5–7), który osadza omawiany tom w szerszym kontekście badań nad stratami wojennymi. Co istotne, autor podkreśla zarówno bogactwo zachowanych materiałów archiwalnych, jak i aktualność podejmowanej problematyki badawczej.

Szczególne znaczenie ma również uzasadnienie wyboru obszaru badawczego, jakim jest dekanat oświęcimski, którego funkcjonowanie w czasie okupacji było związane z ziemiami wcielonymi bezpośrednio do Rzeszy. Tereny te charakteryzowały się specyficznymi uwarunkowaniami administracyjnymi, gospodarczymi i społecznymi, odmiennymi od pozostałych obszarów okupowanej Polski. Powyżej przedstawione ramy znalazły swoje odzwierciedlenie w strukturze tomu oraz doborze poszczególnych tekstów.

Tom otwierają teksty poświęcone bazie źródłowej oraz strukturze dekanatu w okresie przedwojennym i okupacyjnym, które tworzą swoiste, a zarazem niezbędne tło dla dalszych analiz. Na szczególne podkreślenie zasługuje konsekwencja autorów w łączeniu analizy źródłowej z rekonstrukcją lokalnego kontekstu społecznego, co pozwala uniknąć uproszczonego, czysto bilansowego ujęcia strat wojennych.

Zasadniczą część monografii stanowią studia dotyczące rejestracji szkód wojennych, zniszczeń obiektów sakralnych, rekwizycji mienia oraz

strat gospodarczych poniesionych przez instytucje kościelne. Całość zamyka postscriptum, ukazujące szerszy, ponadlokalny kontekst grabieży i wojennych migracji dóbr kultury.

Tak skonstruowany tom pozwala na stopniowe przechodzenie od zagadnień ogólnych do analiz szczegółowych. Otwiera go artykuł Michała Jarnota pt. *Materiały źródłowe na temat strat wojennych w dekanacie oświęcimskim* (s. 9–13), który pełni w publikacji funkcję metodologicznego wprowadzenia. Autor prezentuje szeroką bazę archiwalną wykorzystaną w badaniach, ukazując zasoby archiwów państwowych, kościelnych, parafialnych oraz prywatnych. Szczególną uwagę poświęca powojennym kwestionariuszom szkód wojennych oraz ankietom z lat 1945–1946, pozwalającym uchwycić skalę strat w perspektywie bezpośrednio powojennej. Ważnym elementem tekstu jest również refleksja nad ograniczeniami badawczymi, zwłaszcza utrudnionym dostępem do części archiwów, co zostało wyraźnie zasygnalizowane.

W rezultacie artykuł ten nie tylko porządkuje zaplecze źródłowe publikacji, lecz stanowi fundament całego tomu. Autor unika nadmiernego opisu na rzecz uporządkowanej prezentacji materiału źródłowego, co zwiększa przejrzystość prowadzonych analiz.

Kolejny artykuł, autorstwa ks. Tomasza Chrzana pt. *Struktura dekanatu oświęcimskiego w przededniu wybuchu II wojny światowej* (s. 15–34), podejmuje temat przybliżenia czytelnikowi genezy oraz procesu kształtowania się dekanatu oświęcimskiego od jego początków, aż do wybuchu II wojny światowej, a miejscami wprowadza również w pierwsze doświadczenia okupacyjne, ukazując proces administracyjnego podziału tych terenów przez władze niemieckie. Ułatwia on czytelnikowi orientację w realiach lokalnych oraz pozwala uchwycić złożoność struktur kościelnych i społecznych regionu.

Autor skrupulatnie rekonstruuje dzieje administracji dekanatu, jego skład parafialny oraz podstawowe parametry demograficzne, opierając się m.in. na schematyzmach diecezjalnych (Elenchusach) oraz licznych opracowaniach. W rezultacie artykuł porządkuje wyobrażenie o opisywanym regionie, ukazując sieć parafii, zasoby instytucji kościelnych, lokalne uwarunkowania społeczne, relacje wyznaniowe w przededniu wojny, a także inicjatywy podejmowane przez duchownych zarówno przed 1939 rokiem, jak i w pierwszym okresie okupacji.

W artykule obok zagadnień stricte kościelno-administracyjnych ks. Chrzan omawia obecność domów zakonnych, strukturę wyznaniową regionu ze szczególnym uwzględnieniem licznej społeczności żydowskiej oraz kontekst gospodarczy. Dzięki temu możliwe staje się uchwycenie

wielowymiarowego obrazu funkcjonowania dekanatu, który pozwala lepiej zrozumieć mechanizmy strat wojennych i ich późniejsze konsekwencje. Na uwagę zasługuje również klarowny i rzeczowy styl narracji, który mimo dużej ilości danych faktograficznych sprzyja zachowaniu przejrzystości wyводу oraz intencji autora. Jednocześnie rozległość i wielowątkowość wyводу stanowią niewątpliwą atut artykułu. Autor nie poprzestaje na ogólnym zarysie, lecz konsekwentnie rekonstruuje realia sprzed 1939 roku. Warto jednak zauważyć, że nagromadzenie szczegółowych danych może miejscami okazać się wymagające dla mniej wprawionego odbiorcy, co jednak nie podważa zasadniczej wartości tekstu.

Następnie przechodzimy do artykułu Marcina Dziubka pt. *Dekanat oświęcimski w latach okupacji niemieckiej 1939–1945* (s. 35–104). Autor w tej części publikacji skupia się na ukazaniu funkcjonowania Kościoła oraz jego struktur w realiach wojny i okupacji. Tekst ma przejrzystą, problemową konstrukcję, która dzięki wyraźnemu podziałowi na części tematyczne ułatwia śledzenie toku wyводу, jasno sygnalizując, na co autor zwraca uwagę w poszczególnych fragmentach.

Część wprowadzająca w pewien sposób łączy się z wcześniejszymi artykułami tomu, starając się nakreślić punkt odniesienia dla późniejszych przemian. Kluczową staje się analiza organizacji administracji i władz okupacyjnych oraz przedstawienie procesu podporządkowywania struktur kościelnych, a także rozbijania jedności archidiecezji krakowskiej.

Kolejne partie artykułu koncentrują się na codziennym funkcjonowaniu parafii i duchowieństwa w warunkach narastających represji. Marcin Dziubek ukazuje mechanizmy kontroli, ograniczenia działalności oraz wielowątkowość doświadczeń księży, zakonników i zakonnic związanych z dekanatem oświęcimskim. Całość została udokumentowana relacjami i wspomnieniami duchownych, zawartymi w listach i sprawozdaniach kierowanych do władz archidiecezjalnych. Dzięki temu tekst nie ma charakteru wyłącznie syntetycznego, lecz tworzy rozbudowaną narrację, która miejscami w umiejętny sposób przenosi czytelnika w głąb opisywanych wydarzeń.

Na podkreślenie zasługuje również szczegółowe omówienie problematyki zagrabiania mienia kościelnego, konfiskaty dzwonnów oraz przejmowania budynków. Opisy walki duchowieństwa o zachowanie własności, odwoływania się do władz okupacyjnych i formułowania protestów stanowią uzupełnienie tej konsekwentnie prowadzonej narracji.

Szczególniej uwagi wymaga także omówienie postaw duchowieństwa wobec realiów okupacyjnych, obejmujących zarówno strategie adaptacyjne, jak i formy oporu, w tym zaangażowanie w działalność konspiracyjną

oraz inicjatywy pomocowe, zwłaszcza wobec ofiar represji i więźniów obozu Auschwitz. Element ten pozwala czytelnikowi spojrzeć na działalność Kościoła nie tylko w wymiarze instytucjonalnym, lecz także personalnym i moralnym. Autor konsekwentnie wykorzystuje zgromadzony materiał, uzupełniając go literaturą przedmiotu, co pozwala uniknąć uproszczonych interpretacji. Jednocześnie gęstość materiału faktograficznego oraz intensywność narracji opartej na źródłach sprawiają, że lektura artykułu wymaga od czytelnika dużej koncentracji i zaangażowania interpretacyjnego.

Kolejne artykuły koncentrują się już bezpośrednio na problematyce strat wojennych, zniszczeń obiektów sakralnych oraz konfiskat mienia, ukazując praktyczne konsekwencje opisanych wcześniej procesów.

W tę perspektywę wpisuje się artykuł Michała Jarnota pt. *Akcja rejestracji szkód wojennych w latach 40. XX wieku na przykładzie powiatu białskiego* (s. 105–164). W tekście ukazano mechanikę działania administracji oraz instytucji zajmujących się dokumentowaniem strat wojennych w pierwszych latach powojennych, co zasadniczo wpisuje się w główny nurt problemowy publikacji. Tekst ten ma również wymiar metodologiczny, ponieważ pozwala zrozumieć, w jakich warunkach powstawały powojenne źródła statystyczne, które dziś stanowią podstawę badań nad skalą strat. Autor koncentruje się przede wszystkim na analizie funkcjonowania aparatu państwowego odpowiedzialnego za rejestrację szkód od szczebla centralnego, poprzez struktury wojewódzkie, aż po poziom starostw, gmin, miast i wsi. Szczegółowo rekonstruuje proces wdrażania wytycznych Biura Odszkodowań Wojennych oraz sposób ich realizacji na przykładzie działań lokalnych, ukazując liczne trudności organizacyjne, kadrowe i techniczne, z jakimi musieli mierzyć się urzędnicy przeprowadzający szacowanie strat.

Szczególnie warto zwrócić uwagę na to, jak autor ukazuje zmienność i niestabilność całego przedsięwzięcia: wypunktowuje wielokrotne przesuwanie terminów, problemy z brakiem formularzy oraz z ich jednolitą formą, niedobory kadrowe, a co za tym idzie trudności w opracowywaniu kartotek i zestawień statystycznych. Nawet jeśli takie zestawienia powstawały, bywały obciążone licznymi błędami wynikającymi z wcześniej wskazanych problemów. Rejestracja szkód była procesem długotrwałym i niespójnym, co wpływało na wiarygodność danych. Ma to istotne znaczenie dla badaczy, ponieważ wymaga ostrożnego podejścia do powojennych zestawień statystycznych. Warto odnotować, że tekst uzupełnia aneks źródłowy: ankieta dotycząca przebiegu działań wojennych i okupacji, sporządzona we wrześniu 1946 roku w Starostwie Powiatowym w Białej

Krakowskiej¹. Ułatwia to wgląd w język i sposób opisu strat w dokumentacji urzędowej.

W dalszej części artykułu Michał Jarnot, dzięki szerokiemu wykorzystaniu dokumentacji urzędowej oraz sprawozdań administracyjnych, ukazuje praktykę funkcjonowania aparatu powojennego państwa. Autor nie poprzestaje na deskryptywnym przedstawianiu procedur, lecz nadaje analizie wymiar interpretacyjny, wskazując strukturalne słabości systemu. Przedstawia również rzeczywiste mechanizmy działania instytucji, relacje między poszczególnymi szczeblami administracji oraz napięcia pomiędzy oczekiwaniami władz centralnych a możliwościami wykonawczymi struktur lokalnych.

W efekcie tekst autora stanowi uzupełnienie wcześniejszych rozważań dotyczących zaplecza źródłowego oraz struktury dekanatu. Ukazuje bowiem, w jaki sposób straty wojenne były instytucjonalnie porządkowane i przekształcane w oficjalną dokumentację. Artykuł ten wprowadza do tomu wymiar instytucjonalny i proceduralny, bez którego analiza strat materialnych pozostawałaby niepełna.

Artykuł autorstwa Sebastiana Graniczkowskiego pt. *Zniszczenia obiektów sakralnych w wyniku działań zbrojnych na terenie dekanatu oświęcimskiego* (s. 165–184) w sposób bezpośredni i szczegółowy porusza problem zniszczeń materialnych obiektów sakralnych. Autor podejmuje próbę możliwie pełnej rekonstrukcji strat, jakie dotknęły infrastrukturę dekanatu oświęcimskiego. Artykuł ten stanowi wyraźne przejście od analiz kontekstowych do konkretnych studiów przypadków zniszczeń materialnych.

Autor wykorzystuje materiały z Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Biblioteki i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, Archiwum Narodowego w Krakowie, Archiwum IPN oraz dokumentację parafialną. Co ważne, Sebastian Graniczkowski zwraca uwagę na ograniczenia źródłowe, wskazując na niejednorodność kwestionariuszy strat oraz brak kompletności materiałów archiwalnych. Wskazuje to na świadome i krytyczne podejście autora do wykorzystywanych źródeł.

Narracja umiejętnie prowadzi czytelnika poprzez wprowadzenie konkretnych przykładów: od uszkodzeń spowodowanych bombardowaniami w latach 1939 i 1944, poprzez zniszczenia związane z przejściem frontu w styczniu 1945 roku (np. Jawiszowice), aż po przypadki całkowitego wyburzenia obiektów sakralnych, jak kaplica w Monowicach czy kaplica cmentarna w Bulowicach. Sebastian Graniczkowski umiejętnie łączy

1 Obecnie Bielsko-Biała.

analizę faktograficzną z cytatami źródłowymi, co nadaje całości tekstu żywy, a zarazem udokumentowany charakter.

W tekście zwrócono również uwagę na wymiar symboliczny strat. Zniszczenia obejmowały nie tylko strukturę budynków, lecz także elementy wyposażenia: polichromie, witraże, a także obiekty kultury religijnej i narodowej, takie jak krzyże przydrożne, pomniki czy tablice z polskimi inskrypcjami. Umacnia to przekonanie, że akty zniszczeń nie odnosiły się wyłącznie do przypadkowych wydarzeń, lecz wpisywały się w świadome działania okupanta zmierzające do wynaradawiania ludności pozostającej na terenie dekanatu oświęcimskiego. W tym sensie artykuł dobrze koresponduje z główną osią problemową całego tomu.

Dla usystematyzowania stopnia zniszczeń autor przygotował tabelę. Ten syntetyczny zabieg ułatwia orientację i uporządkowanie rozproszonego materiału, a co za tym idzie, umożliwia dalsze wykorzystywanie ustaleń autora w kolejnych badaniach porównawczych. Artykuł ma wyraźny charakter dokumentacyjny. Dzięki precyzyjnemu zestawieniu przypadków oraz osadzeniu ich w źródłach archiwalnych tekst stanowi solidną podstawę do dalszych analiz dotyczących strat materialnych Kościoła w skali lokalnej.

Po omówieniu zniszczeń będących bezpośrednim skutkiem działań zbrojnych tom przechodzi do analizy kolejnego, równie istotnego wymiaru strat. Artykuł Adriana Kędzierskiego pt. *Rekwizycje, kradzieże oraz dewastacja mienia kościelnego w dekanacie oświęcimskim* (s. 185–218) koncentruje się na problematyce już ustabilizowanej sytuacji okupacyjnej ze strony najeźdźców, kiedy wprowadzona została systematyczna grabież oparta na zarządzeniach i ustawach wprowadzanych przez władze niemieckie. Autor ukazuje, w jaki sposób regulacje administracyjne oraz decyzje podejmowane na poziomie władz rejencyjnych i powiatowych przekładały się na konkretne działania wobec parafii.

Autor skupia się na okupacyjnych mechanizmach administracyjnych, które stopniowo ograniczały zaplecze materialne lokalnej wspólnoty. Uwidacznia również pierwszy okres, w którym działania te nie były jeszcze skoordynowane – można powiedzieć, że miały charakter chaotyczny, cechowały się dużą samowolą, noszącą znamiona prywatnego interesu – by następnie przejść do etapu zorganizowanej i planowej akcji. Autor wskazuje moment przejścia od działań incydentalnych do systemowo realizowanej polityki przejmowania mienia kościelnego. W centrum uwagi znajdują się rekwizycje dzwonów, przejmowanie budynków parafialnych, zajmowanie gruntów oraz różne formy ingerencji w majątek ruchomy Kościoła. Dzięki takiej narracji czytelnik otrzymuje obraz strat

rozciągniętych w czasie, często mniej „spektakularnych” niż zniszczenia wojenne, lecz równie dotkliwych w skutkach, a niekiedy trudnych do jednoznacznego oszacowania nawet dziesiątki lat po wojnie. Ich długofalowe konsekwencje okazywały się istotne dla kondycji materialnej i organizacyjnej parafii.

Tekst, podobnie jak poprzednie, oparty jest na rzeczowej analizie materiału archiwalnego i dokumentacji administracyjnej. Adrian Kędzierski nie ogranicza się do prostego wyliczenia przypadków, lecz pokazuje kontekst decyzji władz okupacyjnych, próby oporu Kościoła, a w konsekwencji skutki dla funkcjonowania parafii. Straty materialne zostają tutaj ściśle powiązane z ograniczeniem działalności duszpasterskiej i społecznej utratą zaplecza lokalowego, problemami z utrzymaniem duchowieństwa czy ograniczeniem możliwości prowadzenia inicjatyw parafialnych, co nadaje analizie szerszy wymiar.

W końcowym efekcie artykuł ten poszerza perspektywę tomu, przesuwając ją z poziomu zniszczeń fizycznych na poziom ekonomicznego i administracyjnego osłabiania Kościoła. Pokazuje bowiem, że okupacyjna polityka wobec instytucji kościelnych nie ograniczała się do aktów przemocy czy zniszczeń wojennych, lecz obejmowała również długofalowe działania strukturalne. Tym samym tekst logicznie uzupełnia wcześniejsze ustalenia.

Zasadniczą część analityczną tomu zamyka artykuł Jana Bulaka pt. *Straty gospodarcze w majątkach kościelnych dekanatu oświęcimskiego (1939–1945)* (s. 219–241), który podejmuje problem strat materialnych Kościoła w dekanacie oświęcimskim w ujęciu całościowym i porządkującym. O ile wcześniejsze teksty koncentrowały się na poszczególnych wymiarach strat, od zniszczeń będących skutkiem działań zbrojnych, poprzez systematyczną grabież administracyjną, aż po mechanizmy powojennej rejestracji szkód, o tyle artykuł Jana Bulaka stanowi próbę zebrania tych zagadnień w syntetycznej, uporządkowanej perspektywie.

Autor koncentruje się na całościowym ujęciu strat majątku kościelnego, stawiając sobie za cel oszacowanie szkód oraz ich rozłożenie w czasie, co pozwala czytelnikowi dostrzec ciągłość procesów destrukcji od pierwszych miesięcy okupacji, poprzez okres jej stabilizacji, aż po działania związane z przejściem frontu i powojenną rzeczywistością administracyjną. Dzięki temu tekst nie ma charakteru jedynie podsumowującego, lecz stanowi ważny element systematyzujący wcześniejsze ustalenia.

Na uwagę zasługuje również sposób operowania materiałem źródłowym. Tak jak w poprzednich artykułach, również tutaj autor opiera się na dokumentacji archiwalnej oraz pozostałych dostępnych materiałach,

starając się zachować możliwie dużą precyzję w przedstawianiu danych. W efekcie odbiorca otrzymuje nie tylko opis, lecz także próbę uporządkowania strat w wymiarze liczbowym i strukturalnym. Ten zabieg wzmacnia analityczny charakter artykułu i nadaje mu wymiar bardziej syntetyczny niż w przypadku wcześniejszych, bardziej problemowych studiów.

Dużą wartość do tekstu wnosi ukazanie konsekwencji długofalowych. Analiza ta wykracza poza rok 1945 i ukazuje problemy funkcjonowania poszczególnych jednostek, ich kondycję materialną oraz możliwości prowadzenia działalności duszpasterskiej i społecznej.

Spoglądając szerzej, artykuł Jana Bulaka pełni funkcję wyraźnie domykającą zasadniczą część analityczną tomu. Porządkuje bowiem ustalenia, które rozproszone są w poprzednich artykułach, i pozwala spojrzeć na problem strat w sposób przekrojowy. Można pokusić się o stwierdzenie, że jeśli wcześniejsze teksty budowały obraz poprzez analizę poszczególnych procesów i przypadków, to artykuł Jana Bulaka scala je w jedną bardziej zwartą narrację dotyczącą skali i charakteru strat materialnych w dekanacie oświęcimskim.

Zwieńczeniem całego tomu jest postscriptum Adama Leśniaka pt. *Czy w Oświęcimiu znajdował się obraz Rubensa?* (s. 245–250). Tekst ten odbiega konstrukcyjnie od wcześniejszych studiów, gdyż koncentruje się nie na instytucjonalnym bilansie strat, lecz na losach konkretnego dzieła sztuki, które według zapisu w kronice salezjańskiej miało być obrazem Petera Paula Rubensa przedstawiającym scenę Zwiastowania.

Punktem wyjścia do przedstawienia tej historii staje się wpis z 11 stycznia 1946 roku informujący o podarowaniu salezjanom owego obrazu przez Leona Schönkera. Autor w swojej pracy poddaje tę informację krytycznej analizie, rekonstruuje biografię ofiarodawcy oraz historię dwóch wersji obrazu Rubensa o tym samym tytule. W toku wywodu zestawia dane dotyczące ich proveniencji oraz powojennych losów, podejmując próbę weryfikacji informacji zawartej w kronice.

Artykuł ma charakter swoistego studium przypadku, w którym jednostkowy zapis źródłowy staje się punktem wyjścia do refleksji nad wojennymi migracjami dzieł sztuki, problemem ich późniejszej identyfikacji oraz niepewnością powojennej pamięci. W tak skonstruowanej kompozycji tomu postscriptum Leśniaka nie stanowi jedynie dodatku, lecz logiczne dopełnienie wcześniejszych analiz. To właśnie w tym miejscu ujawnia się pełniejszy sens całej publikacji, która konsekwentnie prowadzi czytelnika od dokumentacji strat ku refleksji nad ich interpretacją i pamięcią lokalną.

Przedstawiony tom stanowi spójną próbę ukazania strat wojennych Kościoła katolickiego w dekanacie oświęcimskim w ujęciu wieloaspektowym.

Autorzy nie ograniczają się do zestawienia zniszczeń, lecz ukazują ich administracyjne, społeczne i kulturowe uwarunkowania. Dzięki temu publikacja wykracza poza czysto bilansowe ujęcie strat, odsłaniając mechanizmy ich powstawania oraz długofalowe konsekwencje dla funkcjonowania wspólnot parafialnych.

Na uwagę zasługuje wewnętrzna spójność tomu. Pomimo podejmowania przez autorów różnych zagadnień związanych z problematyką strat wojennych, poszczególne analizy tworzą logiczną całość: od zaplecza źródłowego i struktur przedwojennych, przez realia okupacyjne i mechanizmy grabieży, aż po powojenne próby dokumentowania strat oraz refleksję nad pamięcią lokalną.

Tom pokazuje, że analiza jednego dekanatu może być punktem wyjścia do szerszej refleksji nad polityką okupacyjną wobec instytucji religijnych oraz nad metodologicznymi trudnościami badań nad stratami. Całość można odczytać jako próbę uchwycenia napięcia między dokumentacją a pamięcią lokalną – między urzędowym zapisem szkód a doświadczeniem wspólnot. To domknięcie czyni z publikacji wartościowy materiał odniesienia dla dalszych badań nad stratami wojennymi Kościoła w perspektywie regionalnej.